

Afrika a mezinárodní systém

Christopher Clapham: Africa and the International System. The Politics of State Survival. Cambridge University Press, Cambridge 1996, 342 stran, ISBN 0521-57207-X.

„Koza se může pást pouze do délky svého provazu.“
Staré africké přísloví z Kamerunu

Je užitečné si položit otázku, zda je přípustné považovat teorii mezinárodních vztahů za univerzální vědu, nebo zda má různé „metry“ pro různé části světa.¹

Struktuře mezinárodního systému, která vznikla po skončení druhé světové války, dominovaly vztahy mezi dvěma bloky, v jejichž čele stály USA a dnes již neexistující SSSR. Důležitý, ale přece jen druhořadý význam měly vztahy mezi průmyslovými státy západní Evropy a Japonskem. Ve skutečnosti však většinu světa tvoří méně důležité a „chudé“ státy, na něž má mezinárodní politika sice jiné, ale o to důraznější vlivy.

Studovat postavení a roli těchto „chudých“ států v mezinárodním systému znamená podívat se na mezinárodní vztahy zdola nahoru. Takový přístup nejen reflektuje vliv globální mocenské struktury na dvě třetiny států světa, které jsou „odsouzeny“ k podřízenosti, protože nejsou schopny čelit této struktuře, ale především posiluje univerzalitu, kterou alespoň proklamuje učení o mezinárodní politice a o mezinárodních vztazích. Koriguje neúplnou a vžitou perspektivu pohledu na svět shora dolů.

Claphamova kniha *Africa and the International System* je aktuálním příspěvkem k univerzalizaci mezinárodní politiky tím, že se věnuje jedné velké skupině „slabých“ států – zemím subsaharské Afriky. Její přínos spočívá v tom, že pozornému čtenáři ukazuje – jak se domnívám – neobhajitelnost smutně proslulého liberálního konstatování, že sociální vědy, mezi něž patří i politologie, mezinárodní politika a mezinárodní vztahy, jsou „ne-stranné“ (*value-free*).

Kniha se zabývá třemi aspekty mezinárodního postavení zemí subsaharské Afriky – postkoloniálním africkým státem a mezinárodní politikou, průběhy interafrických vztahů a bojem Afriky s ekonomicky ožebračujícími poměry mezinárodního systému. Ukazuje, jak se zpočátku vlídné mezinárodní prostředí postupně stalo zdrojem ohrožení postkoloniálního státu, který pomohlo přivést na svět. Autor zde ukazuje, jak zahraniční politika sloužila africkým státům jako nástroj k zajištění vlastního přežití v obtížném mezinárodním prostředí. Vysvětluje, jak konec studené války mnohým režimům znemožnil využití tohoto nástroje a přispíval k jejich odstranění – např. v Somálsku (S. Barre), v Libérii (S. Doe), v Etiopii (M. H. Mariam) či v Zairu (Mobutu).

Z hlediska rozporu mezi politickou samostatností a ekonomickou závislostí nového státu nelze opomíjet, že se mnoho pozitivních argumentů shoduje s většinou literatury, která již v 60. letech zpochybňovala to, co bylo označeno jako „jedna z největších transformací moderních dějin“, tj. dekolonizaci.² Přítom o neokolonialismu, jenž poukazuje spíše na symbolický než skutečný význam africké nezávislosti z koloniálního područí, se začalo psát hned v předvečer nezávislosti. Později byla idea neokolonialismu³ zahrnuta do teorie mezinárodních vztahů⁴ o ekonomické podřízenosti dekolonizovaných zemí. Tato podřízenost se stala zdrojem silných dopadů na existenci zmíněných států, a to i ve sféře mezinárodních vztahů. Nezávislost v tomto případě znamenala pouhou výměnu přímé politické kontroly kolonialismu za nepřímou ekonomickou, politickou a kulturní kontrolu neokolonialismu.

Bipolarita, která se zdála neotřesitelná, se dnes rozpadá a jí podmíněné mezinárodní konvence velkou měrou přispívaly k prodlužování života postkoloniálního afrického státu, a to

často v rozporu se zájmy a přáním jeho populace. I v této skutečnosti je důležité hledat průvodní příčiny zdánlivé domácí suverenity a bezpečnosti těchto quasi-států.⁵ Zvláště dnes jsou takové státy nejzářivějším příkladem limitů liberálního politického idealismu, založeného na jediném principu – na právu na sebeurčení –, který zcela opomíjel význam dlouhodobého přežití. Protiargument, že tento „státotvorný“ tlak nemusí uspět a že nové státy nemusejí fungovat jako nezávislé jednotky, se stal anatematem dekolonizace a myšlenky práva na sebeurčení. Nová idea našla své vnitřní i vnější obhájce ve vládnoucí elitě, v metropolích, v mezinárodní finanční oligarchii.

Podstatu takového státu vidí Ch. Clapham v tom, že se stal středem politických bojů. Konstatuje, že stát je donucovací a administrativní instituce, jehož suverenita spočívá v asertovaném právu vystupovat jako poslední rozhodčí o všech krocích provedených na jím kontrolovaném území. To zároveň posiluje jeho centralitu v politickém procesu. Dokud trvala studená válka, prodlužovala i život afrického státu, což v mnoha případech vyhovovalo pouze těm, kdož ho kontrolovali. Státy s vážnými vnitřními problémy dostávaly „štědré“ politické a hospodářské podpory od svých bývalých koloniálních vládců i od dvou tehdejších supervelmocí. Ani systémově bující politická a ekonomická korupce nezabránila supervelmocím v poskytování vojenské pomoci, protože to znamenalo posílení jejich potenciálních spojenců. Zatímco z podpory USA profitovaly režimy v Zairu, v Somálsku (po roce 1977) a v rasistické JAR, jiná skupina zemí – Etiopie a několik frontových států v jižní Africe – se mohla spoléhat na všestrannou pomoc tehdejšího Sovětského svazu.

Mezinárodní vztahy afrických států mají významnou vnitřní dynamiku. Velký vliv na jejich bezpečnost měly a mají vztahy s jejich bezprostředními sousedy, stejně jako se vzdálenějšími regiony (Střední východ, indický subkontinent). V posledních letech lze zaznamenat trend regionalizace africké politiky (západní Afrika, jižní Afrika). Skutečnost, že africké regionální společenství úspěšně usiluje o zachování své stability, je přes veškeré nedostatky, které přináší takový úkol, povzbuzující.⁶

Hlavními faktory, určujícími stupeň stability nebo bezpečnostního ohrožení afrických států, jsou tedy regionální vztahy. Jejich prostřednictvím se zvyšuje intervence vnějších sil do afrických záležitostí. Souvislost mezi vnitřní destabilizací států, eskalací regionálních konfliktů a vměšováním vnějších sil lze dobře dokumentovat na politickém vývoji jižní Afriky a Afrického rohu v 70. a 80. letech. Africké státy se podobným problémům mohou vyhnout jen prohlubováním regionální spolupráce.⁷ Tato cesta však nebude jednoduchá. Dějiny jsou plné smutných rekordů o konfliktech, ani Afrika nemůže být výjimkou. Válka je totiž pokračováním politiky jinými prostředky.⁸

Dnešní Afrika se díky své politické podstatě, kterou jí připisoval existující mezinárodní systém, stala ideálním prostorem pro růst různých forem politických procesů (přes 50 států na území necelých 20 % zemského povrchu), včetně těch méně příjemných. Konec mezinárodní politické imobility, kterou pod tlakem udržovala bipolarita, znamená, že naplnění této možnosti je mnohem reálnější.

Podle Claphamova názoru byl střet afrických a západních koncepcí státnosti (*statehood*) neobratný a nejasný. Avšak ani takové jevy, jako je privatizace zahraniční politiky, vznik stínových vlád nebo rentiérských států, nevylučují možnost afrického státu provádět do určité míry nezávislou mezinárodní aktivitu. Důkazem toho je skutečnost, že jak vnitřní (režimy, vlády), tak vnější (metropole, vládní a nevládní mezinárodní organizace, multinárodní korporace, žoldnéři a jejich organizátoři) subjekty politicky vystupují především (i když nikoli výlučně) jeho prostřednictvím. Tento stát – byť slabý – představuje vyhovující a mezinárodně uznaný (suverénní) mechanismus, s jehož pomocí je možné vykonávat různé politické aktivity. Vztah mezi státností (*statehood*) a mezinárodními vztahy je často nahodilý, neboli závislý na jiných okolnostech, a to nejen v Africe.

„Falešné“ státy nejsou pouze doménou Afriky. Konec režimu reálného socialismu ve východní Evropě a rozpad bývalého Sovětského svazu ukázaly hlubokou vyčerpanost tzv. druhého světa. Většinu zemí, které patřily do tzv. druhého světa, můžeme dnes zařadit do

skupiny rozvojových zemí – Rumunsko, Albánie, Rusko, Ukrajinu atd. Již dávno před pádem Ceaușeskovy režimu byl život v Rumunsku stejně nesnesitelný jako v některých afrických zemích.⁹

To, co udělalo z Afriky zvláštní „případ“, je skutečná a představovaná pronikavost vlivů nahodilých faktorů právě v africkém prostředí a politickém životě. Úsilí řady afrických politických osobností, jako byl např. Senghor (vystupoval proti rozpadu francouzské západoafrické federace), Nkrumah a Keita (viděli v politickém sjednocování Afriky únik z neokolonialismu), dr. Azikiwe (jeho noviny *West African Pilot* v roce 1938 přispívaly k rozšiřování afrického nacionalismu jako odrazového můstku k regionální a kontinentální interafrické spolupráci) či Lumumba (musel být odstraněn mj. i kvůli svým vizím sjednoceného a politicky nezávislého Konga), směřovalo k omezování vlivů podobných nahodilých faktorů. Jejich aspirace měla větší cíl než prázdnou rétoriku.

Vznik Organizace africké jednoty (OAJ) byl kompromisem mezi „radikály“ a „umírněnými“ proudy, v nichž se promítaly komplikované politické, sociální, ekonomické a kulturně-náboženské trhliny. Počáteční úspěchy této organizace spočívaly v řešení vnitřních konfliktů, jakož i v omezování vnějšího vměšování do afrických záležitostech (alespoň až do poloviny 70. let). Návody k založení africké obranné jednotky jako společného prostředku k zajištění míru a bezpečnosti vznikly v Organizaci africké jednoty v době, kdy vrcholila vnější intervence do afrických záležitostí.¹⁰ Avšak rozhodující je skutečnost, že regionální vztahy byly podřízené jak vnitřní dynamice jednotlivých států, tak i vztahům Afriky s vyspělými státy Severu, ať to byly bývalé metropole, nebo supervelmoci, které měly nerosovatelně více hospodářských a vojensko-politických prostředků než Afrika.

Claphamova kniha *Africa and the International System* je skutečným dokladem neúspěchu jedné z největších politických ambicí našeho století, jejímž základem se stal přes dvě stě let starý mezinárodní systém suverénních států. Všechny její kapitoly zkoumají centrální a mnohočetné problémy státotvorného procesu v celkově nepříznivém prostředí. Ukazují, že se navzdory urputnému boji za přežití prohlubuje propast mezi „exportními“ státy a jejich obyvateli. Odhalují farcikalní přístup mezinárodního prostředí, které ve svůj prospěch prodlužovalo jejich agonii. Avšak neprodyšně uzavřené hranice, které sevřely Afriku, zde nejsou na věčné časy, zvláště tam, kde existuje vlastní idea státu nezávisle na koloniální tradici, což platí pro africký svět. Afrika má tisíc let staré vlastní státotvorné zkušenosti. V průběhu dějin by prostřednictvím válek a diplomacie (stejně jako v Evropě Tudorovců, Habsburků, Bourbonů a později Cavoura, Garibaldiho a Bismarcka) Afrika postupně budovala strukturovanější a konsolidovanější státy, jak to dokazuje velké novější přeskupování jejich obyvatel v 19. století – království Shaka Zulu, Mirambo, Sokhoto, moderní Etiopie atd. Avšak tento proces byl systematicky zničen kolonialismem, stejně jako jeho odnoží – neokolonialismem. Z tohoto hlediska je třeba se dívat na dnešní „zpožděný“ bankrot postkoloniálního afrického státu jako na jednu z etap dlouhého procesu vzpamatování z minulého traumatu a hledání čehosi nejvlastnějšího, nejafričtějšího, a to vůbec není jednoduchý úkol.

Kniha *Africa and the International System* je bezpochyby užitečná pro studenty mezinárodní politiky a mezinárodních vztahů a hlavně pro ty, kteří chtějí pochopit postavení Afriky v mezinárodním systému.

Mesfin Gedlu

¹ Viz Brown, C.: *Understanding International Relations*. Macmillan Press Ltd., London 1997, s. 186.

² Viz Brown, B.: *After Imperialism*. Heinemann, London 1963, s. 189–190.

³ Viz Nkrumah, K.: *Neo-Colonialism. The Last Stage of Imperialism*. Nelson, London 1965. Viz též Berman, B.: *Clientelism and neocolonialism: centre-periphery relations and political development in African states*. *Studies in Comparative International Development*, 1974, vol. 9 (1).

⁴ K strukturalismu viz Brown, C.: cit. dílo, s. 188–193.

⁵ Viz Jackson, H. R.: *Quasi-states: Sovereignty, International Relations and the Third World*. CUP, Cambridge 1990.

⁶ Cf. ECOMOG versus UNISOM a UNARIM. K působení ECOMOG viz Sesay, M. A.: *Collective Security or Collective Disaster? Security Dialogue*, 1995, vol. 26(2), s. 205–222.

⁷ K problémům, které doprovázejí vznik podobné spolupráce v Jižní Africe, viz Aardt, M. van: *Doing Battle With Security: A Southern African Approach*. *The South African Journal of International Affairs*, vol. 3(2), Summer 1996, s. 13–28.

⁸ Viz Jackson, H. R.: cit. dílo, s. 70.

⁹ Viz Sarsar, S., Stunkel, R. K.: *World Politics: An Interdisciplinary Approach*. UPA, Lanham, Maryland 1995, s. 41.

¹⁰ Viz rezoluce OAJ CM/635 (XXXI), dále 6th Ordinary Session of the Defence Commission at Addis Ababa, April 1979.